

Przegląd Religioznawczy 3(293)/2024

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

MONIKA OLIWA-CIESIELSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Socjologii

e-mail: moliwa@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1041-9812>

DOI: 10.34813/ptr3.2024.8

Kultura spotkania i odrzucenia w przesłaniach orędzi papieża Franciszka z lat 2014–2023 na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy

The Culture of Encounter and Rejection in the Messages of Pope Francis
from 2014 to 2023 for the World Day of Migrants and Refugees

Abstract. This article takes up the issues of migration and refugeeism, which figure prominently in Pope Francis' 2014–2023 Messages. It is a topic in its own right, but in fact part of the narrative of poverty, injustice and suffering - aspects of the Pope's particular concern. In the analyses of the problem, the macro-structural background of the phenomenon is shown, reference is made to current data, but also an indication of the percentage of population flow approved from the point of view of migration movements. In the context of the analysed Messages of Pope Francis, the article addresses the problem of the Pope's pedagogical stance, which in the texts includes clear indications addressed to the international community on the vision of freedom of movement, the necessity to welcome and unconditionally safeguard the rights and interests of migrants. The principle of inclusivity in the reception of refugees required of states is extended by the Pope to religious inclusivity, and its requirements contain some contradictions, such as preserving separateness while promoting unity.

Keywords: messages of Pope Francis, refugees, migrants, legal aspects of migration

Skala zjawiska uchodźstwa i migracji we współczesnym świecie pokazuje spowagę problemu. UN Refugee Agency podaje, że w 2022 r. 108,4 mln ludzi na całym świecie zostało przymusowo wysiedlonych w wyniku prześladowań, konfliktów, przemocy, łamania praw człowieka i wydarzeń poważnie zakłócających porządek publiczny (UNHCR, 2023, s. 2). Dotyczy to 19 mln osób więcej w porównaniu z 2021 r. i jest to, jak dotąd, największy notowany wzrost w tak krótkim czasie. UNHCR podaje szacunkowo, że więcej niż 1 na 74 osoby na świecie została zmuszona do ucieczki (UNHCR, 2023, s. 7). Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców podaje, że na koniec 2023 r. liczba uchodźców wynosiła już 114 mln, a niemal $\frac{1}{3}$ uchodźców pochodziła z trzech krajów: Afganistanu, Syrii i Ukrainy. W skali świata, w pierwszym półroczu 2023 r. zostało złożonych 1,6 mln nowych indywidualnych wniosków o azyl (os/ap/, 26.10.2023).

W perspektywie Europy znaczący wzrost liczby uchodźców spowodowany był konfliktem zbrojnym na Ukrainie, co odnotowano jako najszybszy i jeden z największych kryzysów przesiedleńczych od czasów II wojny światowej. Na koniec 2022 r. dotyczyło to 11,6 mln Ukraińców, z których 5,9 mln było przesiedleńcami wewnątrz własnego kraju, a 5,7 mln osób to uciekający do krajów sąsiednich (wielu z nich następnie przemieszczało się dalej; UNHCR, 2023, s. 8).

Dane szacunkowe Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji (IOM) w Genewie ukazują, że w 2023 r. około 8565 uchodźców i migrantów poniosło śmierć. To najwyższa liczba od dekady. Między latami 2023 a 2022 liczba ofiar śmiertelnych wśród migrantów wzrosła o 20% (Widzyk, 7.03.2024).

Warto poczynić zastrzeżenie – analiza problemów ludzi, którzy są zmuszeni albo decydują się dobrowolnie na migrację, pokazuje ich jednostkowe doświadczenia, których tragizm jest nie do wyobrażenia. Jednak ponadjednostkowe analizy demograficzne traktują przepływy ludności w skali populacji całego świata na akceptowalnym poziomie. To, co w newralgicznych punktach jest dramatem, rozmywa się w uśrednionym obrazie. Niespełna 10 lat temu problem ten przedstawiany był następująco: „Dynamika migracji międzynarodowych przewyższa dynamikę wzrostu liczby ludności świata, efektem czego jest wzrost udziału migrantów w światowej populacji. Należy jednak podkreślić, iż udział ten wciąż pozostaje na niskim poziomie – w 2015 r. osiągnął 3,3%” (Piekutowska i Kuzelewska, 2017, s. 12–13). Taki odsetek (uznawany za niski) oznaczał, że nieco ponad 200 mln osób przebywa dłużej niż rok w innym kraju niż własny, głównie z powodów zarobkowych. Według szacunków z 2020 r., dotyczących migrantów międzynarodowych, prawie 281 mln ludzi mieszkało w kraju innym niż ich kraj urodzenia, co stanowi 3,6% ogółu populacji (IOM Migration Platform, 2024).

Można oczywiście odnotować to jako pozytywny obraz migracji, ale można też zastanowić się nad powodami względnie niskiego odsetka, wskazując na bariery przeciw swobodnemu przepływowi ludności. Niski odsetek migracji nie świadczy o pozytywnych warunkach życia w kraju pochodzenia, zwłaszcza wobec liczby osób żyjących w trudnych warunkach na świecie. Według Banku Światowego w 2022 r. około 712 mln osób na świecie żyło w skrajnym ubóstwie, co oznacza życie za mniej niż 2,15 USD dziennie. Był to wzrost o 23 mln osób w porównaniu do 2019 r., co głównie spowodowane było wpływem pandemii COVID-19 i innymi globalnymi wstrząsami, takimi jak inflacja związana z inwazją Rosji na Ukrainę (PIP, 2022).

Uchodźca jako migrant, migrujący niebędący uchodźcą – nieścisłości definicyjne

Pojęcia migracji i uchodźstwa są często używane zamiennie, także w orędziach papieża, choć w rzeczywistości odnoszą do odmiennych sytuacji życiowych i przyczyn ich występowania. Zasadniczą różnicą jest jednoznaczne zdefiniowanie pojęcia uchodźcy w aktach prawnych o charakterze międzynarodowym (głównie w kontekście ich szczególnego rodzaju ochrony), podczas gdy pojęcie migranta jest bardzo pojemne, charakteryzuje różne sytuacje i motywy przemieszczania, nie ma jednoznacznego odniesienia w aktach prawnych.

Uchodźcy to osoby żyjące poza swoim krajem pochodzenia, co jest zdermeterminowane obawą przed realnie grożącym niebezpieczeństwem. Wymagają oni ochrony międzynarodowej. Jak wskazuje Konwencja dotycząca statusu uchodźców sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515 i 517):

Termin „uchodźca” stosuje się do osoby, która: [...] na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa. (art. 1. ust. 2 Konwencji)

Brak pomocy, odmówienie im statusu uchodźcy, naraziłby ich na zagrażające życiu niebezpieczeństwo. Poprzedzającym tę Konwencję wzmocnieniem ochrony uchodźców jest art. 14. Powszechnej deklaracji praw człowieka z 1948 r.,

w ust. 1 „Każdy człowiek w razie prześladowania ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w innych krajach” (ONZ, 1948). Problem uchodźców zawarty w Konwencji, podejmuje także Protokół nowojorski z 1967 r., który pozwolił państwom-stronom na stosowanie Konwencji niezależnie od kraju z którego pochodzą uchodźcy, a także zniósł wcześniejsze ograniczenia czasowe określone w Konwencji.

Zasada *non-refoulement*, kluczowy element międzynarodowego prawa uchodźczego, stanowi podstawowy filar ochrony praw uchodźców. Jest ona również główną treścią orędzi papieża, jej idea pojawia się także w samym w tytule orędzia z 2023 r. – *Wolni, aby wybrać: migrować czy pozostać*. Definiowanie migracji jako dobrowolnego przemieszczania się ludności (dobrowolność może być dyskusyjna) oraz brak kontekstu prześladowania powodują, że proceder ten nie jest obwarowany rygorystycznym stanowiskiem o konieczności pomocy. W orędziach papieża jest to jednak kategoria również wymagająca szczególnej ochrony. Migranci nie mają takiego samego prawa do ochrony międzynarodowej jak uchodźcy, np. nie obejmuje ich zasada *non-refoulement*. Również warunki życia migrantów zależą od kwestii prawnych regulujących ich pobyt w danym państwie (trwałość, czasowość, pozwolenie na pracę, możliwość życia z rodziną). Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji (IOM) definiuje migrację jako przemieszczanie się osoby lub grupy osób, przez granicę międzynarodową lub w granicach państwa, obejmujące wszelkie sytuacje bez względu na przyczynę, w tym migrację uchodźców, osób przemieszczonych wewnętrznie i migrację ekonomiczną (IOM Making Migration Work for All, b.d.; IOM UN Migration, b.d.).

Powody migracji są złożone, ale nawet uznanie przymusu migracji (np. ze względów ekonomicznych) niekoniecznie zbliża ją do kategorii uchodźców. Dla jasnego rozumienia sytuacji prawnej nie należy stosować tych pojęć zamiennie. Według UNHCR „Nazywanie uchodźców »przymusowymi migrantami« odwraca uwagę od szczególnych potrzeb uchodźców i prawnych zobowiązań przyjętych przez wspólnotę międzynarodową w celu rozwiązania tych kwestii” (UNHCR Polska, 26.03.2016). Jednak rozróżnienie między uchodźcą a migrantem jest trudne ze względu na złożoność czynników ekonomicznych i politycznych, które często się przenikają. Ekonomiczne motywy migracji mogą być ukryte pod rasowymi, religijnymi lub politycznymi prześladowaniami. Nawet gdy motywy ekonomiczne wydają się dominujące, mogą one zawierać elementy polityczne, wpływające na decyzję o opuszczeniu kraju (UNHCR, 2007, s. 24–25).

Orędzia jako promowanie kultury spotkania. Romantyzacja problemu inkluzywności

Papież Franciszek w orędziach na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy zwraca uwagę na coraz bardziej palący problem we współczesnym świecie, którymi są przepływy ludności, konsekwencje przemieszczania i głównie problemy związane z traktowaniem przybyszów, ich złe warunki osiedlania, tułaczy tryb życia. Orędzia publikowane w latach 2014–2023 odnoszą do wielu aspektów kryzysów związanych z przepływem ludności, z kwestiami gospodarczymi, prawnymi, politycznymi i kulturowymi włącznie.

W orędziu na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy z 2014 r. pt. *Migranci i uchodźcy: razem ku lepszemu światu*, papież Franciszek podejmuje temat migracji w kontekście globalizacji: „W naszych społeczeństwach, jak nigdy dotąd w historii, zachodzą procesy wzajemnego uzależniania i interakcji na skalę światową, które choć obejmują również elementy problematyczne lub negatywne, mają na celu polepszenie warunków życia rodziny ludzkiej [...]” (Papież Franciszek, 2014). Świadomość dążenia do poprawy warunków życia i koszty tych dążeń, będące nieodłącznym elementem globalizacji, są postrzegane jako „znak czasów”. Na podobne kwestie zwracają uwagę badacze, wskazując, że „Migracja ekonomiczna to jeden spośród dostępnych obecnie sposobów polepszenia sytuacji materialnej rodziny. Historia każdej jednostki jest ściśle powiązana ze zmianami makrospołecznymi [...]” (Doiczman-Łoboda, 2022, s. 31).

W centrum orędzia z 2014 r. znajduje się koncepcja godności ludzkiej. Papież apeluje o sprawiedliwy podział dóbr ziemi oraz poszanowanie centralnego miejsca każdej osoby ludzkiej. Jak wskazuje, z chrześcijańskiego punktu widzenia migracje są zarówno wyrazem piękna stworzenia, jak i napięć wynikających z grzechu. Solidarne podejście do migrantów, w tym gościnność i braterstwo, są przedstawiane jako przeciwieństwo odrzucenia i dyskryminacji. „Migranci i uchodźcy nie są pionkami na szachownicy ludzkości. Są to dzieci, kobiety i mężczyźni, którzy opuszczają bądź są zmuszeni do opuszczenia swoich domów z różnych powodów” (Papież Franciszek, 2014). Jest to często zagrożeniem dla całej rodziny, na co wskazują badacze problemu: „Emigracja zarobkowa jest źródłem nowych wyzwań, z którymi muszą zmierzyć się wszyscy członkowie rodziny, by ta przetrwała mimo odległości, jaka ich dzieli” (Doiczman-Łoboda, 2022, s. 31). W przesłaniu papieża zawiera się uproszczona wizja osób, które powinny być wspierane i które powinny wspierać. Nie ma w tym ujęciu refleksji, że także z państw przyjmujących wywodzą się migranci szukający wsparcia poza swoją ojczyzną.

Papież zauważa, że migracje często wskazują na braki i słabe punkty państw i wspólnoty międzynarodowej, ale także odzwierciedlają dążenie ludzkości do

życia w jedności i poszanowaniu różnic. Orędzie jasno wskazuje, że migracja jest nie tylko wynikiem przymusu, ale także świadomym wyborem wielu ludzi, którzy szukają lepszych warunków życia. Papież podkreśla, że migracje są naturalną odpowiedzią na niesprawiedliwości i nierówności oraz że wspólnota międzynarodowa powinna dążyć do stworzenia warunków, w których migracja nie będzie przymusem. W tle tych słów jest idea dobrobytu w kraju pochodzenia, która zredukuje wybory migracji zarobkowych.

Podobny wydźwięk ma kolejne orędzie papieża Franciszka z 2015 r., które nosi tytuł *Kościół bez granic matką wszystkich*. Papież podejmuje w nim temat roli Kościoła jako instytucji otwartej, która ma obowiązek troszczyć się o wszystkich, zwłaszcza o tych najbardziej bezbronnych i marginalizowanych, a misją Kościoła jest głoszenie miłości Boga i troska o najsłabszych, w tym migrantów i uchodźców. Jak wskazuje: „Kościół otwiera szeroko swoje ramiona, aby przyjąć wszystkich ludzi, nie czyniąc różnic i nie stawiając granic, oraz by głosić wszystkim, że »Bóg jest miłością«” (Papież Franciszek, 2015). Papież wzywa do solidarności z migrantami, rozpoznając w nich cierpiące oblicze Chrystusa. Ta solidarność wyraża się w gościnności i konkretnych aktach miłości wobec osób najuboższych i opuszczonych. Znaczące miejsce w jego orędziu ma pokonywanie uprzedzeń i „kultura spotkania”, która opiera się na wzajemnym szacunku i solidarności. Specjalne zadanie odnajduje w mass mediach, apelując o ich obiektywizm w przekazie informacji. Jak wskazuje:

Środki społecznego przekazu mogą odegrać na tym polu bardzo odpowiedzialną rolę: to one powinny bowiem przełamywać stereotypy i podawać prawdziwe informacje, w których niekiedy będzie mowa o błędach pewnych ludzi, ale ukazane będą też uczciwość, prawość i wielkoduszność większości. (Papież Franciszek, 2015)

Pojawiająca się we wszystkich orędziach idea bezwarunkowej otwartości i symbolicznego braku granic w przyjmowaniu migrantów może budzić obawy, szczególnie w kontekście współczesnych debat nad bezpieczeństwem państw, ich suwerennością oraz zarządzaniem zasobami społecznymi. Ukazywanie przez wiele krajów fasadowo otwartego podejścia do problemu migracji i uchodźstwa, skrywa przekonania „niepoprawne politycznie”, że niekontrolowany napływ migrantów może prowadzić do destabilizacji społecznej, ekonomicznej i politycznej w krajach przyjmujących. W praktyce polityki migracyjnej muszą balansować między moralnymi imperatywami gościnności a pragmatycznymi potrzebami bezpieczeństwa i stabilności.

Promowanie w orędziach integracji i harmonijnego współistnienia nie bierze pod uwagę napięć etnicznych, kulturowych i religijnych. O tym w zasadzie papież nie wypowiada się w orędziach w postawie troski o ochronę

chrześcijaństwa. Można odnieść wrażenie, że obawa rozmycia wartości religii katolickiej w kontekście pluralistycznego społeczeństwa globalnego dla papieża nie istnieje. Orędzia nawet pośrednio nie wskazują na problem relatywizmu moralnego i kulturowego. W dobie globalizacji i coraz bardziej intensywnych interakcji międzykulturowych, katolicyzm – podobnie jak inne religie – stoi przed wyzwaniem zachowania swojej tożsamości i integralności w obliczu różnorodnych wpływów zewnętrznych. Przyjęcie postawy inkluzywnej (która jest naczelną zasadą we wszystkich orędziach) może prowadzić do rozmycia fundamentalnych doktryn i norm moralnych, które są podstawą katolickiego nauczania. W tej perspektywie obawy przed synkretyzmem religijnym, który mógłby osłabić unikalne i nienegocjowalne aspekty katolickiej wiary, staje się kluczowym elementem dyskursu dotyczącego ochrony tożsamości religijnej.

W orędziach papieża widoczny jest inny aspekt zderzenia kultur i religii – jako okazja do pogłębienia własnej tożsamości i zrozumienia uniwersalnych prawd duchowych. Kluczowym wyzwaniem pozostaje zatem znalezienie równowagi między zachowaniem własnej tożsamości religijnej a otwartością na innych, w perspektywie zrozumienia dla różnorodności ludzkiego doświadczenia duchowego. W przesłaniu orędzi papież zwraca uwagę, że nacisk na integrację może prowadzić do asymilacji, a nie do rzeczywistego uznania i szanowania różnorodności kulturowej:

Pośród tych wymiarów należy uznać należne znaczenie wymiaru religijnego, zapewniając wszystkim cudzoziemcom obecnym na danym terytorium swobodę wyznawania i praktykowania religii [...] Ostatni czasownik, integrować, należy do poziomu szansy ubogacania międzykulturowego zrodzonego przez obecność imigrantów i uchodźców. Integracja nie jest asymilacją, która prowadzi do zniszczenia albo wymazania z pamięci własnej tożsamości kulturowej. (Papież Franciszek, 2018)

Jest to jednoznaczne stanowisko, chroniące inne kultury, zatem chroniące inne religie, które są jej częścią. W tym kontekście pojawia się pytanie o to, których wartości i która strona ma „nie-asymilować”.

W 2016 r. w orędziu *Migranci i uchodźcy są dla nas wyzwaniem. Odpowiedź daje Ewangelia miłosierdzia* papież próbuje wskazać na obawy związane z przyjmowaniem uchodźców i migrantów i, co ważne, sam również zauważa te problemy. Zwraca on uwagę, że przepływy migracyjne stanowią poważne wyzwanie dla społeczeństw, które często nie są przygotowane do przyjęcia i integracji tak dużej liczby ludzi. Wskazuje na konieczność stworzenia jasnych i skutecznych przepisów prawnych oraz programów integracyjnych:

W dzisiejszych czasach przepływy migracyjne wciąż nasilają się we wszystkich obszarach naszej planety: uchodźcy i osoby uciekające ze swojej ojczyzny są wyzwaniem dla jednostek i społeczeństw, gdyż kwestionują ich tradycyjny sposób

życia, a niekiedy naruszają horyzont kulturowy i społeczny, z którym się stykają. (Papież Franciszek, 2016)

W kontekście tych konkretnych obaw, odpowiedź papieża przerzuca problem na uogólniony obszar moralny – solidarności i współodpowiedzialności za los innych.

Warto zwrócić uwagę, że w takim ujęciu osoby migrujące przedstawia się jednostronnie, w zdecydowanej postawie romantyzującej ich sytuację, idealizującej ich postawy wobec tych, którzy stanowią bariery dla poprawy ich tragicznej sytuacji albo chęci osiągnięcia większego dobrobytu. Szczególnie uwidacznia się to w orędziu z 2022 r. pt. *Budować przyszłość z uchodźcami i migrantami*, gdzie czytamy:

Historia uczy nas, że wkład migrantów i uchodźców miał fundamentalne znaczenie dla rozwoju społecznego i gospodarczego naszych społeczeństw. I tak jest po dziś dzień. Ich praca, zdolność do poświęceń, młodość i entuzjazm ubogacają wspólnoty, które ich przyjmują. Jednak wkład ten mógłby być o wiele większy, gdyby był dowartościowany i wspierany przez ukierunkowane programy. (Papież Franciszek, 2022)

Orędzia przedstawiają migrantów jedynie w perspektywie osób, które nie tyle walczą o lepsze życie, ale ze śmiercią. Rzadziej jest w nich mowa o migracji dobrowolnej, podyktowanej chęcią zysku, poprawy nawet względnie dobrej sytuacji życiowej. Jak mówi: „Obojętność i milczenie otwierają drogę do współodpowiedzialności, zwłaszcza gdy przyglądamy się biernie, jak ludzie giną przez uduszenie, z głodu, na skutek przemocy i katastrof na morzu” (Papież Franciszek, 2016). Ten uproszczony podział na migrantów i tych, którzy mają obowiązek ich przyjąć, pomija fakt, że również z krajów przyjmujących wywodzi się wielu migrantów, którzy nie zaspokoiili swoich potrzeb w kraju pochodzenia i zmuszeni byli do życia na obczyźnie. Współczesne społeczeństwa, także w krajach rozwiniętych, często zmagają się z ograniczonymi zasobami, odpływem ich obywateli oraz rosnącą populacją emigrantów. W kontekście polityki migracyjnej konieczne jest znalezienie równowagi między moralnymi imperatywami a pragmatycznymi potrzebami. W praktyce polityka migracyjna musi uwzględniać zarówno potrzeby i prawa migrantów, jak i możliwości społeczeństw przyjmujących.

Orędzia papieża odnoszą się także do zindywidualizowanych problemów, a w przypadku Światowego Dnia Migranta i Uchodźcy z 2017 r. przedmiotem troski byli „Imigranci niepełnoletni, bezbronni i pozbawieni głosu”. Papież, cytując Ewangelię, wskazuje na moralny obowiązek wspólnoty chrześcijańskiej do ochrony i opieki nad najmłodszymi ofiarami migracji: „Kto przyjmuje jedno z tych dzieci w imię moje, Mnie przyjmuje; a kto Mnie przyjmuje, nie przyjmuje

Mnie, lecz Tego, który Mnie posłał” (Mk 9, 37; Mt 18, 5; Łk 9,48; J 13, 20). Orędzie odzwierciedla aktualne problemy, wskazując, że dzieci i młodzież są szczególnie narażone na różne formy wykorzystywania, w tym handel ludźmi, przymusową pracę, a także przemoc fizyczną i psychiczną. W orędziu czytamy: „Dzieci jako pierwsze cierpią z tego powodu, znosząc niekiedy tortury i kary cielesne, którym towarzyszą cierpienia moralne i psychiczne, pozostawiając w nich niemal zawsze nieusuwalne ślady”. Orędzie odwołuje także do zrozumienia szczególnych wymagań dzieci i młodzieży – nauki, zabawy, rekreacji i ich ochrony, jako kategorii często zdanej na decyzje dorosłych:

Wśród imigrantów dzieci są grupą najbardziej narażoną, ponieważ, wchodząc w życie, są niedostrzegane i pozbawione głosu: niestabilność pozbawia je dokumentów, ukrywając je w oczach świata; nieobecność towarzyszących im dorosłych uniemożliwia, by ich głos się podniósł i był słyszalny. (Papież Franciszek, 2017)

Orędzie z 2018 r. *Przyjmować, chronić, promować i integrować imigrantów i uchodźców* skupia się na zapewnieniu przybyšom przepływu do innych krajów. Wszelkie działania na rzecz migrantów papież uniezależnia od kwestii prawnych, co zrównuje ich prawa: „Drugi czasownik, chronić, wyraża się w całej serii działań w obronie praw i godności imigrantów i uchodźców, niezależnie od ich statusu migracyjnego” (Papież Franciszek, 2018). W tym orędziu pojawiają się konkretne konieczne działania ochronne wymieniane jako:

[Uzyskiwanie informacji przed wyjazdem] oraz ich ochrona przed praktykami nielegalnej rekrutacji, pomoc konsularna, prawo do zachowywania zawsze przy sobie swoich dokumentów tożsamości, równy dostęp do wymiaru sprawiedliwości, możliwość otwierania rachunków bankowych i gwarancja minimalnego realnego utrzymania. (Papież Franciszek, 2018)

Orędzie kładzie nacisk na konieczność tworzenia legalnych i bezpiecznych ścieżek migracji, które pozwolą migrantom na godne życie i rozwój w nowym środowisku.

Nowe treści wprowadza orędzie pt. *Chodzi nie tylko o migrantów* z 2019 r., które szczególnie zwraca uwagę na konteksty migracyjne. W tym orędziu mowa o indywidualizmie i kulturze odrzucenia, co pokazuje szczególnie widoczne przeniesienie akcentów z aspektów pozytywnych, tzn. przyciągających migrantów, ku aspektom negatywnym, czyli wypychającym. Jak wskazuje w orędziu:

Społeczeństwa najbardziej zaawansowane gospodarczo rozwijają w swoim łonie skłonność do pogłębionego indywidualizmu, która w połączeniu z mentalnością utylitarną i pomnożona przez sieć medialną wytwarza „globalizację obojętności”. W tym scenariuszu migranci, uchodźcy, przesiedleńcy i ofiary handlu ludźmi stali się symbolami wykluczenia, ponieważ oprócz trudności, jakie pociąga za

sobą sam ich stan, często są obciążani osądem negatywnym, traktującym ich jako przyczynę bolączek społecznych. Postawa wobec nich stanowi dzwonek alarmowy, ostrzegający przed upadkiem moralnym, który grozi wówczas, gdy przyznaje się miejsce kulturze odrzucenia. Istotnie na tej drodze każdej osobie, która nie mieści się w kanonach sprawności fizycznej, psychicznej i społecznej, grozi marginalizacja i wykluczenie. (Papież Franciszek, 2019)

Tytuł orędzia, jak wyjaśnia papież, odnosi się do wszystkich ludzi, którzy w postawie wobec migrantów mogą również zobaczyć siebie:

Interesując się nimi, interesujemy się także sobą, wszystkimi; [...], chodzi również o nasze lęki [...], o nasze człowieczeństwo [...], o to, by nikogo nie wykluczać [...], chodzi o postawienie ostatnich na pierwszym miejscu [...], chodzi o całą osobę, o wszystkie osoby [...], o budowanie miasta Boga i miasta człowieka. (Papież Franciszek, 2019)

Punkt ciężkości położony jest tutaj na zmianie postrzegania zjawiska nie jako problemu, ale jako możliwości. Jest to wezwanie do refleksji nad wyznawanymi wartościami i zachętą do większej empatii i solidarności z migrantami.

Obecność migrantów jest w orędziach przedstawiana jako okazja do moralnego i duchowego odrodzenia społeczeństw. Przesłanie, że moralny i duchowy kryzys może być przezwyciężony dzięki migrantom, jest znacznym uproszczeniem przeciwstawienia zła i dobra, a raczej dobrych (którzy przybywają) i nawracają złych. W tym dualnym ujęciu społeczeństwa przyjmujące, wymagające odrodzenia, mają być moralnie gotowe do spełnienia misji dobra wobec idealizowanych migrantów. Taka romantyzacja zjawiska migracji nie uwzględnia rzeczywistych problemów związanych z przepływem ludności.

Kolejne orędzie z 2020 r. pt. *Jak Jezus Chrystus zmuszeni do ucieczki: Przyjść, chronić, promować i integrować przesiedleńców wewnętrznych* poszerza przesłanie o nowy aspekt migracji ludzi w granicach swojego kraju. Przyczynami takich przesiedleń mogą być różnorodne czynniki, w tym konflikty zbrojne, klęski żywiołowe, degradacja środowiska oraz zmiany klimatyczne. Papież w tym orędziu poodejmuje także dodatkowy aspekt – mianowicie COVID-19 – który dostrzeżony jako nagły kryzys, zdaniem papieża, skłonił świat do zaniechania międzynarodowej pomocy i skoncentrowania się na wewnętrznych problemach. Można zauważyć, że hierarchia działań ratowniczych, naturalnie skupiona na zabezpieczaniu w pierwszej kolejności najbliższych, jest przez papieża poddana krytyce:

Kryzys ten (COVID-19), ze względu na swoją gwałtowność, powagę i zasięg geograficzny, nadał nowe wymiary wielu innym kryzysom humanitarnym, które dotyczą milionów ludzi, odsuwając inicjatywy i pomoc międzynarodową, niezbędną i pilną dla ratowania życia, na dalszy plan krajowych programów politycz-

nych. – Jak wskazuje Papież – nie jest to czas na zapomnianie. Kryzys, z którym się zmagamy, nie powinien sprawić, byśmy zapominali o wielu innych sytuacjach kryzysowych, które niosą ze sobą cierpienie wielu osób. (Papież Franciszek, 2020)

Mimo dostrzeżenia problemów z opanowaniem kryzysów wewnątrznarodowych, papież w orędziach nie zaprzestaje wymagań szerokiego, ponadpaństwowego zakresu odpowiedzialności za migrantów, których wspieranie było dodatkowo utrudnione z powodów technicznych i prawnych, nakładających reżimy sanitarne.

Orędzie papieża Franciszka na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy z 2021 r., noszące tytuł *Ku stale rosnącemu „my”*, ma zwrócić uwagę na pragnienie zbudowania jedności między ludźmi, która zupełnie wyeliminowałaby kategorię „innego”. Papież wskazuje, że perspektywa „my” powinna obejmować całą ludzkość, bez wykluczania kogokolwiek.

Takie ujęcie wspólnoty „my bez inni” papież odnosi do ujawnianych jego zdaniem w sytuacjach szczególnych (jak COVID), postaw „zamkniętych i agresywnych nacjonalizmów” oraz „radykalnego indywidualizmu” (Papież Franciszek, 2020). Hasła wiodące w tym orędziu są idealistycznym wołaniem, „żeby nie było już więcej murów, które nas oddzielają, aby nie było więcej innych, ale tylko jedno «my», tak wielkie, jak cała ludzkość” (Papież Franciszek, 2020). Dość osobliwe wydaje się rozumienie przez papieża jedności „my”, w kontekście podkreślania właśnie zróżnicowania i prawa do zachowania różnorodności. Jeszcze bardziej dziwi ono w kontekście przywołanego, a następnie niejako opacznie zinterpretowanego zdania z *Listu św. Pawła do Efezjan* „Jedno jest Ciało i jeden Duch, bo też zostaliście wezwani do jednej nadziei, jaką daje wasze powołanie. Jeden jest Pan, jedna wiara, jeden chrzest” (Ef 4, 4–5). Papież już w kolejnym akapicie nakazuje:

Jego Duch czyni nas zdolnymi do przyjęcia wszystkich, aby tworzyć komunie w różnorodności, zestrzajając różnice, ale nigdy nie narzucając jednorodności, która depersonalizuje. W spotkaniu z odmiennością cudzoziemców, migrantów, uchodźców i w dialogu międzykulturowym, który może się z niego zrodzić, otrzymujemy możliwość wzrastania jako Kościół, możliwość wzajemnego ubogacania się. (Papież Franciszek, 2021)

Wzmocnieniem tej, dyskusyjnej z punktu widzenia szerszego nauczania Kościoła katolickiego, tezy jest podane przez papieża kolejne wskazanie:

Wierni katolicy są wezwani do zaangażowania się, każdy rozpoczynając od wspólnoty, w której żyje, na rzecz tego, aby Kościół stawał się coraz bardziej inkluzywny, kontynuując misję powierzoną przez Jezusa Chrystusa apostołom [...]. Dzisiaj Kościół jest wezwany do wyjścia na ulice peryferii egzystencjalnych, aby leczyć zranionych i szukać zagubionych, bez uprzedzeń i lęku, bez prozelityzmu,

ale w gotowości do poszerzenia swojego przybytku, aby móc przyjąć wszystkich. (Papież Franciszek, 2021)

Znamienne jest, że podrozdział tego orędzia nosi tytuł *Kościół coraz bardziej katolicki*, a jednak w zawartych w nim wskazaniach zapowiadane pogłębienie katolicyzmu rozmywa, np. pod pretekstem „[...] miłości i przy głębokim poszanowaniu innych form wyrazu religijnego. Spotkanie z migrantami i uchodźcami innych wyznań i religii jest żywym gruntem do rozwijania szczerego i ubogającego dialogu ekumenicznego i międzyreligijnego”. Wyraża to w zdaniu: „Świat coraz bardziej inkluzyjny” (Papież Franciszek, 2021).

Kolejne orędzie jest w zasadzie płynnym przejściem od budowanej wspólnoty „my” bez „oni” do konstruowania wspólnej przyszłości, co zawiera się w tytule orędzia z 2022 r.: *Budować przyszłość z migrantami i uchodźcami*. Również w tym tekście jest nawiązanie do jedności: „Nikt nie może być wykluczony. Jego (Boga) zamysł jest zasadniczo inkluzyjny i stawia w centrum mieszkańców peryferii egzystencjalnych” (Papież Franciszek, 2022). Co ciekawe, przekonanie to łączy dwa porządki: porządek ekonomicznego zabezpieczenia ze sferą religijnego włączenia.

Peryferia egzystencjalne zwykle rozumie się jako sytuacje i miejsca, w których ludzie żyją na marginesie społeczeństwa, są to społeczne i fizyczne obszary, gdzie osoby doświadczają wykluczenia, marginalizacji i braku dostępu do zasobów niezbędnych do prowadzenia godnego życia. Podczas gdy tzw. inkluzyjny zamysł Boga raczej rozumiany jest jako taki, który kieruje ku jedności religijnej, co u papieża nie jest odnotowane. W tekście orędzia papież wskazuje także na sytuacje, gdy migrantami są katolicy:

W tej perspektywie przybycie katolickich migrantów i uchodźców daje nową energię życiu kościelnemu wspólnot, które ich przyjmują. Często wnoszą oni ożywczą dynamikę i animują tętniące życiem celebracje. Dzielenie się różnymi sposobami wyrażania wiary i pobożności stanowi uprzywilejowaną okazję do pełniejszego przeżywania katolicyzmu ludu Bożego. (Papież Franciszek, 2022)

Przyjrzenie się tej wypowiedzi pozwala zobaczyć dość osobliwy i jednocześnie stereotypowy obraz spotkania „różnych katolicyzmów” – dynamicznego i statycznego, ożywczego wobec wyczerpanego, życia tętniącego w celebracjach wobec życia skostniałego. Pełniejsze przeżywanie „katolicyzmu” jest przez papieża utożsamiane z różnorodnością środków wyrazu, „różnymi sposobami wyrażania wiary i pobożności” (Papież Franciszek, 2022). Zatem pełniejsze przeżywanie katolicyzmu w tym ujęciu nie wskazuje na głębię i jakość, ale na ilość i wielość.

Orędzie papieża Franciszka na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy z 2023 r. pt. *Wolni, aby wybrać: migrować czy pozostać*, skupia się na przy-

musowej migracji. Odnosi do idei wolności wyboru, która zawiera się np. w prawie ugruntowanej zasadzie *non-refoulement*. Także w swoim przesłaniu na II Globalne Forum ds. Uchodźców w grudniu 2023 r. papież podkreślił, że „zasada bezpiecznego i dobrowolnego powrotu tych, którzy są zmuszeni do ucieczki, musi być ściśle przestrzegana” oraz że „nikt nie powinien być repatriowany do kraju, gdzie mógłby być narażony na poważne naruszenia praw człowieka lub nawet śmierć” (Papież Franciszek, 2023.12.13–15). Przesłanie papieża koncentruje się na fundamentalnym prawie każdego człowieka do wyboru miejsca zamieszkania. Papież w tym orędziu przenosi uwagę z prawa do zmiany miejsca zamieszkania (niezależnie od powodów), na prawo do nieemigrowania, które jego zdaniem wymaga skodyfikowania.

Zakończenie

Orędzia papieża w swej narracji znajdują pokrycie w międzynarodowych zapisach prawnych, m.in. w: Konwencji genewskiej, protokole z 1967 r., Konwencji ONZ o ochronie praw wszystkich pracowników – migrantów i członków ich rodzin z 1990 r., konwencjach Międzynarodowej Organizacji Pracy (nr 143, głównie art. 11 i art. 13.) z 1975 r. oraz konwencji MOP (nr 97) z 1979 r., jak również Europejskiej konwencji o statusie prawnym pracowników migrujących z 1977 r. Skupienie się na treści samych tytułów orędzi daje szansę pokazania ciągłości myśli papieża – mamy więc migrantów i uchodźców, którzy pragną dobra i go poszukują, kościół ma obowiązek być otwarty na wszystkich, a ich przyjęcie pociąga za sobą konieczność jak najlepszego działania w duchu miłosierdzia, które odzwierciedla bezgraniczną miłość Boga do ludzkości, manifestującą się w Jego gotowości do przebaczenia grzechów i niesienia pomocy potrzebującym. Sens kolejnych tytułów wyraża troskę o najsłabsze kategorie osób – nieletnich, niemających prawa do decydowania, a będących pod kuratelą dorosłych. Kolejny tytuł pokazuje konieczność szerszego zaangażowania i niepoprzestawania jedynie na przyjęciu migrantów, ale zauważenia także tła migracji. Późniejsze tytuły ukazują ucieczkę, przyjmowanie uciekających nie na prawach świadczeniobiorcy, ale jako członków wspólnoty, która ma odzwierciedlać trwałość a nie chwilowość pobytu, o czym decydować powinni sami migranci. Papież krytykując indywidualizm i utylitaryzm współczesnych społeczeństw, które prowadzą do obojętności, zachęca do tworzenia humanitarnych i sprawiedliwych polityk migracyjnych. Uogólniając przesłania orędzi, można odnaleźć w nich wymogi ogólnych zasad wobec migrantów, które skupiają się na:

- ułatwianiu legalnej drogi migracji;

- zapewnianiu odpowiednich warunków pracy, rozwoju i codziennego życia dla migrantów, z uwzględnieniem ich potrzeb dostosowanych do wieku (np. dbanie o nieletnich);
- gwarantowaniu dostępu do podstawowych usług, takich jak opieka zdrowotna i edukacja.

W orędziach pojawia się krytyka obojętności, wykluczenia, a niekiedy zachęcanie do przedkładania ponad interesy państw interesów osób migrujących.

Refleksja na temat orędzi papieża Franciszka na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy może prowadzić do wniosku, że narracja jego przekazu oscyluje wokół powinności wobec migrantów, raczej pomijając już zaistniałe dobro. Analizując treść przesłania wszystkich orędzi, w zasadzie dostrzega się na pierwszym planie negatywne postawy wobec migrantów, które poddane są pedagogicznej korekcie, a zdecydowanie rzadko wskazywany jest obraz już poczynionych wysiłków, już realizowanych idei wspólnoty, już opracowanych od wielu lat międzynarodowych regulacji. Nie ulega wątpliwości, że palący problem uchodźstwa i migracji jest aktualnym wyzwaniem, któremu nie da się w pełni sprostać. Migracje nie dotyczą jedynie osób ubogich i bezbronnych. Papież nie zauważa, że bezwarunkowa gościnność, promowanie kultury spotkania oraz obowiązek integracji i harmonijnego współistnienia napotykają na realne wyzwania i ograniczenia w kontekście współczesnych społeczeństw, stawiają także pytania o granice tożsamości religijnej i relatywizmu w ich nakreślaniu.

Literatura

- Doiczman-Łoboda, N. (2022). *Granice rozłąki. Doświadczenia biograficzne młodzieży z rodzin migracyjnych*. Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych.
- IOM Making Migration Work for All. (b.d.). *About migration*. Pobrane z: <https://www.iom.int/about-migration>
- IOM UN Migration. (b.d.). *Glossary on migration, nr 34. International migration law*. Pobrane z: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf#:~:text=URL%3A%20https%3A%2F%2Fpublications.iom.int%2Fsystem%2Ffiles%2Fpdf%2Fiml_34_glossary.pdf%0AVisible%3A%200%25%20
- IOM Migration Platform. (2024). *World migration report 2024*. Pobrane z: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>
- os/ap/. (2023, 26 października). *Liczba uchodźców na świecie wyniosła rekordowe 114 milionów*. Bankier.pl. Pobrane z: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Liczba-uchodzcow-na-swiecie-wyniosla-rekordowe-114-milionow-8635834.html>
- Papież Franciszek. (2023, 13–15 grudnia). *Message of the Holy Father Pope Francis for the II Global Refugee Forum*. Geneva. Pobrane z: <https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2023/documents/20231214-messaggio-refugee-forum.html>

- Piekutowska, A., Kuźelewska, E. (2017). Migracje międzynarodowe w XXI wieku. Nowe trendy i wyzwania. *Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych*, 12(3), 11–22.
- PIP. (2022). *Did you know?*. The World Bank. Poverty and Inequality Platform. Pobrane z: <https://pip.worldbank.org/home>
- UN. (1948). *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III), przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r. Polski Komitet ds. UNESCO. Pobrane z: https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf
- UNHCR. (2007). *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy*. Zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r. Podręcznik. Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, Genewa, styczeń 1992. II wydanie wersji polskiej. Pobrane z: <https://www.unhcr.org/pl/wp-content/uploads/sites/22/2016/12/Podrecznik-UNHCR-Zasady-i-tryb-ustalania-statusu-uchodzcy.pdf>
- UNHCR. (2023). Global Trends Forced Displacement in 2022, UNHCR The Refugee Agency. https://www.unhcr.org/pl/wp-content/uploads/sites/22/2023/06/GlobalTrends_2023_v16.pdf
- UNHCR Polska. (2016, 26 marca). *Uchodźca czy migrant? Wyjaśniamy różnice i tłumaczymy ich sens*. Pobrane z: <https://www.unhcr.org/pl/365-plwiadomosci2016uchodzca-czy-migrant-tlumaczymy-roznice-i-wyjasniamy-ich-sens-html.html>
- Widzyk, A. (2024, 7 marca). ONZ: Rok 2023 Najtragiczniejszy dla migrantów na świecie. Deutsche Welle. Pobrane z: <https://www.dw.com/pl/onz-rok-2023-najtragicznieszy-dla-migrant%C3%B3w-na-ca%C5%82ym-%C5%9Bwiecie/a-68462950>

Orędzia papieża Franciszka na Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy

- Papież Franciszek. (2014). *Orędzie: Migranci i uchodźcy: razem ku lepszemu światu*.
- Papież Franciszek. (2015). *Orędzie: Kościół bez granic matką wszystkich*.
- Papież Franciszek. (2016). *Orędzie: Migranci i uchodźcy są dla nas wyzwaniem. Odpowiedź daje Ewangelia miłosierdzia*.
- Papież Franciszek. (2017). *Orędzie: Imigranci niepełnoletni, bezbronni i pozbawieni głosu*.
- Papież Franciszek. (2018). *Orędzie: Przyjmować, chronić, promować i integrować imigrantów i uchodźców*.
- Papież Franciszek. (2019). *Orędzie: Chodzi nie tylko o migrantów*.
- Papież Franciszek. (2020). *Orędzie: Jak Jezus Chrystus zmuszeni do ucieczki. Przyjąć, chronić, promować i integrować przesiedleńców wewnętrznych*.
- Papież Franciszek. (2021). *Orędzie: Ku stale rosnącemu „my”*.
- Papież Franciszek. (2022). *Orędzie: Budować przyszłość z migrantami i uchodźcami*.
- Papież Franciszek. (2023). *Orędzie: Wolni, aby wybrać: migrować czy pozostać*.